

XVII SAJANDI SAKSA-EESTI SÖNASTIKE TÖÖTLEMISE PROBLEEMIDEST

KRISTEL RESS

Olles pannud reeglid paika, selgub olevat sadu kui mitte tuhandeid erandeid, kuid needki tuleb kirja panna üldise märkimisviisi abil. Kasutaja on kuningas, nii et leksikograafi ülesanne ja katsumus on süsteemitusest süsteemi luua.

(Mägedi 2001)

Tartu Ülikooli eesti keele osakonnas 1995. aastal tegevust alustanud vana kirjakeele töörühma üks huviobjekte on olnud vanimad trükis ilmunud eesti keelt sisaldavad sõnastikud kui seni veel põhjalikult avastamata keelevaramud. Leksikograafiline eeltöö algab sellest, et sisestame faksiimiletrükis gooti kirjas sõnastike kogu teabe Exceli programmi tabelisse ja lisame originaali märksõnadele tänapäevakeelsed märksõnad. Seejärel vahetame sõnastiku keelesuunda nii, et esikohale tõuseb eesti aines, ning analüüsime materjali statistiliste andmete kättesaamiseks. Keelesuuna muutmist oleme nimetanud sõnastiku ümberpööramiseks. Üksteise järel lisatakse sel moel töödeldud sõnastike aines vana kirjakeele korpuse (www.murre.ut.ee/vakkur).

Korpuse täiendamist sõnastikega alustasime esimesest, Heinrich Stahli 1637. aastal ilmunud keeleõpetuse saksa-eesti sõnaraamatust (Stahl 1637) (pöördvariant; Kikas 2002). Käsikirjalisena on valminud Johannes Gutsloffi saksa-eesti sõnaraamatu (Gutsloff 1648) pöördvariant (Viitkar 2005) ning töötlemisjärgus on Heinrich Gösekeni saksa-eesti (kohati saksa-ladina-eesti) sõnaraamat (Göseken 1660). Stahli ja Gösekeni sõnastik toovad meieni XVII sajandi põhjaeesti keele ning Gutsloffi sõnastik tasakaalustab korpuse sõnastikeosa lõunaeesti ainesega. Siinkirjutaja on tegelenud Stahli ja Gösekeni sõnastikega, arvutisse sisestamisel oli Gösekeni puhul abiks ka Argo Mund.

Miks vahetada vana sõnastiku keelesuunda?

Kõnealuseid tõlkesõnaraamatuid uurima asudes oleme seadnud sihiks muuta keelesuunda. Miks? Lühidalt öeldes selleks, et teha eesti keelematerjal tänapäeva uurijale mugavamalt kättesaadavaks. Kõige varasemates eesti keelt sisaldavates trükisõnaraamatutes on eesti keel sihtkeelena teisel kohal – saksa-eesti sõnaraamatud kuulusid kaasaja traditsiooni kohaselt eesti keele õpiku juurde (Rätsep 1987: 712). Sõnastike tollaegne eesmärk oli täiendada välismaalaste, eeskätt sakslaste eesti keele oskust ja aidata tõlkida saksa tekste eesti keelde. Meie kasutame neid sõnaraamatuid algsest hoopis erine-

va eesmärgiga õppida tundma mitmesaja aasta tagust eesti leksikat, mistõttu sobib paremini, kui eesti aines on lähtekeelena esikohal.

Keelesuuna vahetamine võib tunduda vaid tehnilise küsimusena, tegelikult on see aga paljusid põhimõttelisi otsustusi nõudev ülesanne. Kohati tuleb sõnastiku nüüdisajastajal taganeda mõnest endale seatud põhimõttest ning ühtlus kui leksikograafia olulisemaid printsiipe saab väikese tagasilöögi, ometi on vana kirjakeele uurijate kogemus näidanud, et keelesuuna vahetamise meetodil (edaspidi nimetatud ka ümberpööramiseks) on rohkem eeliseid kui puudusi.

Sõnastike töötlemise probleemide tagamaad

Ühe mitmesaja-aastase saksa-eesti sõnaraamatu arvutisse sisestamisel ja edasisel muutmisel eesti-saksa sõnastikuks on ettetulevatel takistustel kaht liiki tagamaa: esiteks ajaloolised asjaolud ning teiseks valitud töötlusmeetod ehk keelesuuna pööramine.

XVII sajandi leksikograafias kehtisid võrreldes praegusega teistsugused põhimõtted ja arvestada tuleb, et sõnastike autorite emakeel polnud eesti keel. Stahli ning Gösekeni sõnastik on nii mikro- kui ka makrotasandil küllalt ebaühtlane. Makrostruktuuris on näiteks suuri kõikumisi tähestikulises ülesehituses, vaheldumisi esineb lühikesi ekvivalendipaare ja mahukaid märksõnapesi. Sõnastiku käsitsi kirjutamine tegi süstemaatilise ning mõistepõhise lähenemise järgimise raskeks. Aktsepteeritav ja levinud oli teiste autorite tekstide vahetu kasutamine ilma neile viitamata, sel moel on Gösekeni sõnastikku üle tulnud näiteks trükiviga Stahli sõnastikust (*habenetta pro habemetta*). Mikrostruktuuri eripära iseloomustab hästi see, et mõlemad autorid on jätnud tihti sõnastiku kasutajale tüve või kogu sõna juurde mõelda (eeldades mõnikord väga head eesti keele oskust), vahel puudub eesti vaste, ladina vasteid leidub väga lünklikult.

Teine küsimusteriing tuleneb keelesuuna muutmisest. Eesti keele esikohale toomine tähendab märkimisväärseid muudatusi sõnastiku mikro- ja makrostruktuuris, sageli on märksõnapesade lahutamisel mitu lahendusteed.

Kolmas teema on märksõnastamine ja tähenduste seletamine, millel selles artiklis ei peatuta. Suur osa Stahli, Gutsloff ja Gösekeni eesti sõnu on häälikkujult ning tähenduse poolest mitmeti tõlgendatavad, mistõttu märksõna kindlaksmääramiseks tuleb põhjalikult uurida nii saksa ja ladina sõnastikke kui ka hilisemaid eesti leksikograafia tähtteoseid (nt Wiedemann 1973; Saareste 1958–1968).

Oluliseks põhimõtteks on seejuures olnud originaalilähedus, püüd mõista, mida Stahl või Göseken vastavat sõnartiklit kirja pannes edasi anda tahtsid. Otsustamisel oleme toetunud ka algse sõnastiku loogikale, sest eesmärk on anda see uuel kujul edasi võimalikult adekvaatselt, kogu oma rikkuses. Paratamatult leidub sõnastikutöös subjektiivsust: komplitseeritud keelematerjali analüüsimisel on mitu tõlgendusvõimalust ning leksikograaf peab valima ühe. Sõnaraamatusõnu on keerulisem mõista ja analüüsida kui tekstisõnu, ent samas aitavad saksa ja ladina vasted avada ka eesti sõnade tähendusi.

Järgnevalt illustreerin näidetega XVII sajandi saksa-eesti sõnastike töötlemisel ette tulevaid tüüprobleeme, jättes vaatluse alt välja märksõnastamise

ja tähenduste seletamise. Näited pärinevad H. Stahli 1637. aasta saksa-eesti sõnastiku ümberpööratud variandist (Kikas 2002) ning põhiosas H. Gösekeni 1660. aasta saksa-ladina-eesti sõnastikust, mille materjali praegu töötleme. Et Gösekeni sõnastik on selle artikli kirjutamise ajal ligikaudu 13 600 rida ja 14 veergu mahutavas MS Exceli tabelis veel algsel saksa-ladina-eesti kujul, on ka näited sama keelesuunaga. Näidetes esitatakse töödeldud sõnastike sõnaartikleist vaid need andmeväljad, mis on vastava teema all asjakohased; faksiimiletrüki on algsõnastike näited terviklikud.

1. Algtekstist tulenevad probleemid

1.1. Loetamatu ja/või kustunud tekst

Loetamatud või kustunud tähemärgid ei ole Stahli ega Gösekeni sõnastikus sage probleem, selle lahendamisel on palju abi saksa (ja ladina) vasteist. Kui on ilmselge, milline tähemärk on puudu, on see rekonstrueeritud (*e* sõnas *uñest* ja *l* sõnas *ülles* – näide 1; Göseken 1660: 359).

Näide 1.

von schlauff auffwecken [act.] uñ üles erretama

Gösekeni saksa k	Gösekeni eesti põhivorm	Gösekeni märkused	Tänapäeva märksõna	Lk
von schlaff auffwecken	uñest ülles erretama	[act.]	unest üles äratama	359

Eestlasest uurija jaoks on komistuskiviks eelkõige ladina- ja saksakeelsete sõnade loetamatud või kustunud tähemärgid; vahel ei leia me otsitavaid tüvesid ühestki meile kättesaadavast ladina või saksa sõnaraamatust. Kui puuduvat tähte pole võimalik täie kindlusega kirja panna, on see asendatud küsimärgiga (näide 2; Göseken 1660: 208), ent tõenäoliselt õnnestub edasise töö käigus enamikule sellistest küsimustest siiski vastus saada.

Näide 2.

gep?aget/ waiwatut

Gösekeni saksa k	Gösekeni eesti põhivorm	Tänapäeva märksõna	Lk
gep?aget	waiwatut	vaevama	208

1.2. Sõnavahed ja kirjavahemärgid

XVII sajandi trükiladumise omapära tõttu pole sõnavahed ühtlustatud ning sõnastike ainese arvutisse sisestamisel tuleb sageli lahendada dilemma, kas algautor on kirjutanud teatud kaks sõna enda meelest kokku või lahku. Siin ei pruugi aidata ka suure ja väikese algustähe aspekt, sest selles valdkonnas pole neis sõnastikes märgata läbivat reeglipära.

Suure osa sõnaartikleid lõpetab Göseken punktiga, mis on otsustatud sõnastiku arvutisse sisestamisel jätta erandkorras kaasa panemata. Liitsõnu kirjutab ta kokku ka punkti abil (näide 3; Göseken 1660: 115) ning poolitusmärgina ja liitsõnapiiri tähistamiseks kasutab sageli võrdusmärki.

Praeguses etapis on sellest märksõnapesast saanud järgmised sõnaartiklid.

Näide 3.

	ns Aug/	
Aug/	Apffel/ Brann/ Blick / Lied/ Haar/ Kranckheit/ Salbe/ Wehe/ Weis/ Wasser/ Winckel/ Augenblender / Augendiener/ Augustmonat/	Silma. Terra / Lagge. pilckminne. Laud / Kulm/ Ripset. Többe. Rocht. haigke. walgke. Wett. Nurck / Ehr. Silma kiriotaja. Talricko nolpia. Bertelmesse Kuh.
	Aus.	
	Aus der Fremde/ wöhralt mahl. Ausländer / wöhra mah mees.	

Gösekeni saksa k	Gösekeni eesti põhivorm	Tänapäeva märksõna	Tähendusseletus	Lk
Aug/Apfel	Silma.Terra	silmatera		115
{Aug/}Brann	{Silma.}Lagge	silmalagi*	kulm	115
{Aug/}Blick	{Silma.}pilckminne	silmapilkumine		115
{Aug/}Lied	{Silma.}Laud	silmalaug		115
{Aug/}Lied}	{Silma.}Kulm	silmakulm		115
{Aug/}Haar	{Silma.}Ripset	silmaripsmed		115
{Aug/}				
Kranckheit	{Silma.}Többe	silmatöbi		115
{Aug/}Salbe	{Silma.}Rocht	silmarohi		115
{Aug/}Wehe	{Silma.}haigke	silmahaige		115
{Aug/}Weis	{Silma.}walgke	silmavalge		115
{Aug/}Wasser	{Silma.}Wett	silmavesi		115
{Aug/}Winckel	{Silma.}Nurck	silmanurk		115
{Aug/}Winckel}	{Silma.}Ehr	silmaäär		115
Augenblender	Silma kiriotaja	silmakirjutaja*	silmakirjalik?	115
Augendiener	Talricko nolpia taldrikunolpija*	taldrikunoolija, silmakirjateener		115
Augustmonat	Bertelmesse Kuh	bertelmesse kuu*	pärtli- ehk augustikuu	115

Tärniga märgistatakse tänapäevase märksõna veerus eripärased märksõnad: need, mille häälikuline kuju ei esine tänapäevakeeles, ja need, mille tähendus on algsõnastikus esinevaga võrreldes oluliselt muutunud.

Punkti leiame Gösekeni sõnastikust peale poolitamisfunktsiooni ka lühendi tähistajana (nt on korduvalt lühendatud substantiivfraasides esinevaid sõnu *ning* ja *ta*). Mõnikord lühendab autor aga selliseidki sõnu, mis lähiridal kordagi ei esine ning mille lühend võis seetõttu olla kaasaja sõnastikukasutajale, kelle emakeel polnud eesti keel, läbipaistmatu (vt näide 4; Göseken 1660: 169).

Seda vastepaari analüüsides otsustasime, et suure tõenäosusega oli Gösekeni lühendi aluseks „vastu”, ning rekonstrueerisime selle tänapäeva märksõnasse.

Näide 4.

einnehmen / (Geld) Rahha w. wotma.

Gösekeni saksa k	Gösekeni eesti põhivorm	Tänapäeva märksõna	Lk
einnehmen / (Geld)	Rahha w. wotma	raha vastu võtma	169

1.3. Keelesuund

Nii Stahli kui ka Gösekeni sõnastiku keelesuund muutub kohati vastupidiseks, s.t saksa-eesti sõnastikes leidub üksikuid eesti-saksa suunalisi löike. Lausalfabeetilisest ülesehitusest ning põhikeelesuunast kõrvalekaldumise ajendiks on ilmselt soov panna sõnastikukasutaja jaoks kirja ootamatult meenunud sõnad. Näites 5 (Göseken 1660: 230) on *h*-tähe all vahetatud keelesuunda ning esitatud pärast saksa lemmat *hauffe* peotäis sellega semantiliselt seotud artikleid, kuni saksa *Haus*'iga jätkates taastatakse tähestikuline ja keelesuuna põhimõte.

Näide 5.

hauffe / (acervus, cumulus, fasciculus, dicuntur de inanimatis.
Boggo Rahha / vorracht an gelde.
Zunick Eiwwi / hauken Eretne-
Zubhi heina (hõlga) hauffen heu (Etroh)
oddra müggamet / gersten hauffen.
mühhiten Jsopi. Büschlein / Bündlein Jsopen.
Haus / Bodda. Wohnung / Wohn.

2. Sõnastike töötlemise probleeme

2.1. Tüvede rekonstrueerimine

XVII sajandi sõnastikes pole sarnaselt tänaste sõnastikega ruumisäästu printsiibil muutevormi tüve põhivormi järel sageli korratud (näide 6, Stahl 1637: 134).

Näide 6.

zügel/warrux/est.

Sõnastiku esmatöötaja seisab küsimuse ees, kas selguse huvides rekonstrueerida puudu olev tüvi (ja märgendada see kui töötlemisel lisatud materjal) või mitte. Ümberpööratud sõnastikus (Kikas 2002: 141) otsustasime tüve välja kirjutada; rekonstruktsiooni ümbritsevad nurksulud:

varrus* 'ratsuti, päised' s □ warrux: [warrux]est Zügel 134

Gösekeni sõnastiku puhul on tüvede lausrekonstrueerimisest loobutud. Esiteks on see teos üle nelja korra mahukam kui Stahli oma ning tüvesid välja kirjutamata hoiame võimaliku paberkujul pöördversiooni mahu märkimisväärselt väiksema, teiseks saame nii vähendada subjektiivsete – mõnikord eksitavate, näiteks tüvevokaalide puhul – otsuste osakaalu.

Tüvede ja sõnade rekonstrueerimisest ei pääse Gösekeni sõnastikku arvu- tisse sisestades siiski päris mööda, juhul kui ühest saksa-(ladina-)eesti sõnaartiklist saab ümberpööratud variandis mitu sõnaartiklit, sest ühele saksa vastele on Göseken pakkunud mitu sünonüümset eesti vastet. Et aga Gösekenil endal on nurksulud juba kasutusel ladina vastete eristamiseks, on rekonstrueeritud tekstiosad sõnastiku praeguses tööversioonis loogelistes sulgudes (näide 7; Göseken 1660: 206).

Näide 7.

gelehrig/ [docilis] kel heh peh (meel) on.

Gösekeni saksa k	Gösekeni ladina k	Gösekeni eesti põhivorm	Tänapäeva märksõna	Lk
gelehrig	[docilis]	kel heh peh on	kel hea pea on	206
{gelehrig}	{[docilis]}	{kel heh} (meel) {on}	kel hea meel on	206

2.2. Märksõnapesade üksiklemmadeks lahutamine

Stahli ja Gösekeni sõnaraamatus on ülekaalus lausalfabeetiline ülesehitus (iga lemma algab uuelt realt), kuid see põhimõte on põimitud pesaalfabeetilis- se lähenemisega, kus ühte pessa satuvad kõik samast tüvest lähtuvad lem- mad (või satub neid rohkesti) ning ühise esikomponendiga liitsõnad. Peale sel- le tuleb sõnastike pea igal leheküljel ette sõnaartikleid, mis sisaldavad mitut

lähtekeele (saksa keele) märksõna ja nende eesti vasteid. Sellised märksõnapesad on sõnastiku autor loonud (morfo)semantilisest kokkukuuluvusest lähtudes ning paratamatult eksib ta pesa sees ka alfabeetilisuse printsiibi vastu (näide 8; Stahl 1637: 126).

Näide 8.

**Wage/ damit man fahret / töld / äst. Hölks
wage / wancker / wanckrist / damit man
wieget / wahgk.**

Sõnastike arvutisse sisestamisel tuleb sellised, sageli juurdemõeldavate osistega pesad tükeldada üheselt seostatavateks ekvivalendipaarideks: märksõnapesades peituvat väärt aimest ei saa muul moel tabelisse sisestada kui seda süstemaatilisel lahterdades. Seejuures seab leksikograaf pesade lahtiharutamise eel enda jaoks põhimõttelised lahenduskäigud küll valmis, ent töö käigus tuleb rinda pista komplitseeritud üksikjuhtumitega, mis toovad kaasa üllatusi ja uusi lahendusi.

Vahel tuleb märksõnapesa lahti harutades korrata pesa alustanud saksa põhimärksõna (põhilemma) saksa alamärksõna (alalemma) ees, seda eelkõige tähenduse terviklikkuse säilitamise huvides uues eesti-saksa kontekstis (Kikas 2002: 132, 136, 140):

töld s □ töld: [töld]ast *Wage / damit man fahret* 126

/.../

vaag 'kaalud' s □ wahgk *Wage / damit man wieget* 126

/.../

vanker 'puuvanker' s □ wancker: wanckrist *Holtzwage* 126

Tüvede kõrval nõuab taastamist saksa või eesti mitmesõnalise märksõna mõni osis. Gösekeni sõnastikus kasutame selleks loogelisi sulge, sest kandilisi sulge kasutab Göseken ise. Niisiis on juttu eelkõige ruumi kokkuhoiust alg sõnastikus; näiteks Gösekeni märksõnapesast (näide 9; Göseken 1660: 100) on töötlemise praeguses etapis saanud kaks märksõna ning algselt kordamata jäetud sõnad on loogelistes sulgudes välja kirjutatud.

Näide 9.

**Absehen / kaugkel
mahha wachlama.**

Gösekeni saksa k	Gösekeni eesti põhivorm	Tänapäeva märksõna	Lk
Absehen	kaugkel wachlama	kaugele vaatama	100
{Absehen}	mahha {wachlama}	maha vaatama	100

Raske on seada selget reeglit, kui palju rekonstrueerida. Mõnikord sooviks leksikograaf seda pigem rohkem teha, et algsõnastiku keelematerjal ei muutuks meelevaldse ümberstruktureerimise (keelesuuna vahetamise) tõttu vae-semaks: kui sõnad reastada eesti keele alusel, satuvad varem tüksteise järel olnud sama tähenduspesa märksõnad sõnastiku eri lehekülgedele, mis lõhub alge (morfo)semantilise terviku. Näites 10 (Göseken 1660: 188) räägivad saksa lemmad palavikust (*Fieber*), ent eesti poolel on Göseken loobunud eesti vaste kordamisest, ehkki see on ilmselgelt juurdemõeldav.

Näide 10.

**Fieber/ külmsoite=willo=többe.
das tägliche und stets wehrende fieber/ Se igga-
pehwane / kumb iergkest kestab.
das nachlassende fieber/kumb wabhelt ielle jettab**

Gösekeni saksa k	Gösekeni eesti põhivorm	Tänapäeva märksõna	Tähendussetetus	Lk
Fieber	külm=többe	külmtöbi	palavik	188
{Fieber}	soite={többe}	soetöbi	tüüfus	188
{Fieber}	willo={többe}	vilutöbi	palavik	188
das tägliche und stets wehrende fieber	Se igga-pehwane kumb iergkest kestab	see igapäevane, kumb järjest kestab		188
das nachlassende fieber	kumb wabhelt ielle jettab	kumb vahele jälle jätab	kumb vahel järele jätab	188

Näites 11 (Göseken 1660: 230) esitatud sõnaartiklite arvutisse sisestamisel tuleb otsustada, kas rekonstrueerida *perre* või *mitte*. Sellest sõltub, mis saab nüüdismärksõnaks: kas Göseken mõtles sõnu *pereisa*, *peremees* või *isa*, *mees*?

Näide 11.

**Haus Vatter/ perre wannamb/ Jñä/Mees.
Haus Mutter/ perre Emma / Naine.**

Praegu on see aines muudetud järgnevaks viieks sõnaartikliks.

Gösekeni saksa k	Gösekeni eesti põhivorm	Tänapäeva märksõna	Lk
Haus Vatter	perre wannamb	perevanem	230
{Haus Vatter}	{perre} Jssa	pereisa	230
{Haus Vatter}	{perre} Mees	peremees	230
Haus Mutter	perre Emma	pereema	230
{Haus Mutter}	{perre} Naine	perenaine	230

Ning mida on Göseken mõelnud näites 12 esitatud märksõnapesa puhul (Göseken 1660: 227)?

Näide 12.

Handwerck / (Man) Ammet (Mees)

Kas tänapäeva uurijal tuleks selle ainese põhjal luua ümberpööratud sõnastikku üks sõnaartikkel?

Gösekeni saksa k	Gösekeni eesti põhivorm	Tänapäeva märksõna	Lk
Handwerck / (Man)	Ammet (Mees)	ametimees	227

Või pigem kaks?

Gösekeni saksa k	Gösekeni eesti põhivorm	Tänapäeva märksõna	Lk
Handwerck	Ammet	amet	227
{Handwerck} / (Man)	{Ammet} (Mees)	ametimees	227

Erinevaid tõlgendusvõimalusi pakub ka järgnev põnev katke Gösekeni sõnastikust (näide 13; Göseken 1660: 216).

Näide 13.

Aber, Falsch, Mis, Vn. glaub / Ebba, wöhras, lihck/umb/ilma, usck.

Praegu on nende kahe rea aines töötabelisse sisestatud viie sõnaartiklina.

Gösekeni saksa k	Gösekeni eesti põhivorm	Tänapäeva märksõna	Tähendusseletus	Lk
Aber=glaub	Ebba=usck	ebausk		216
Falsch={glaub}	wöhras={usck}	vööras usk	ebausk	216
Mis={glaub}	lihck{=usck}	liigusk*	ebausk	216
{Mis=glaub}	umb{=usck}	umbusk		216
Vn={glaub}	ilma={usck}	ilmausk*	uskmatus	216

Kokkuvõtteks

Kui Gösekeni sõnaraamatu töötlemine lõpule jõuab, saame teada täpse statistika: mitmele märksõnale pühendas autor omaette märksõna ja mitu protsenti sõnastiku ainesest oli ta otsustanud koondada märksõnapesadesse, mitu eesti ja saksa sõna kordus. Ligikaudu on juba praeguses analüüsijärgus selgunud, et grammatiline info (muutevormid, tüvevokaal) on lisatud viiele protsendile eesti vastetele, ladina vaste vähem kui pooltele saksa märksõna-

dele ning kolm protsenti saksa lemmasid esineb sõnastikus ilma eesti ekvi-valendita (osa neist märksõnadest on Gösekeni lisatud viitemärksõnad, mil-lega ta osutab oma mitmesõnaliste saksa lemmade järelosistele). Kui palju on eesti sõnu saksa sõnadest rohkem, selgub analüüsi lõppjärgus. Stahli sõnas-tikus oli 803 ja Gutsloffil 220 eesti sõna enam (Viitkar 2005: 49).

Eesti leksikograafia esimesed 95 aastat tähendasid alates esimesest sõna-raamatust – H. Stahli 1637. aasta saksa-eesti sõnastikust – eranditult selli-seid, mida kasutati saksa keele tõlkimiseks eesti keelde ja mis avaldati eesti keele õpiku lisana samade kaante vahel. Alles 1732. aastal ilmunud uut aja-järku tähistanud Anton Thor Helle eesti-saksa sõnaraamatus oli eesti keel saanud lähtekeele staatuse.

2010. aastal seisab ees Heinrich Gösekeni eesti keele õpetuse ja selle juur-de kuulunud saksa-(ladina)-eesti sõnaraamatu ilmumise 350 aasta juubel. Selleks ajaks on TÜ eesti keele osakonna vana kirjakeele töörühmal plaanis seada juubilar trükivalmis, kasutades kirjeldatud keelesuuna vahetamise meetodit. Siis saab iga asjast huvitatu võimaluse süveneda XVII sajandi haa-ravasse keele- ja kultuuriruumi ning kasutada vanuselt teise põhjaeesti kee-le trükisõnaraamatu ainst juba oma uurimuste alus- ja võrdlusmaterjalina.

Kirjandus

- G ö s e k e n, Heinrich 1660. *Manuctio ad linguam Oesthonicam. Anführung zur Öhstnischen Sprache*. Revall. [Faksiimileväljaanne: Haarmann, Harald 1977. *Die estnischen Grammatiken des 17. Jahrhunderts. II. Heinrich Göseken. Manuctio ad linguam Oesthonicam. Anführung zur Öhstnischen Sprache*. Revall 1660. Herausgegeben von A.-L. Värri Haarmann. Hamburg].
- G u t s l a f f, Johann 1648. *Observationes grammaticae circa linguam Esthonicam....* Dorpat: Johannes Vogel [Faksiimile ja tõlge: Johannes Gutsloff, *Observationes grammaticae circa linguam Esthonicam / Grammatilisi vaatlusi eesti keelest*. Koostanud ja tõlkinud Marju Lepajõe. (Tartu Ülikooli eesti keele õppe-tooli toimetised 10.) Tartu: Tartu Ülikool, 1998].
- K i k a s, Kristel 2002. Mida sisaldab Heinrich Stahli *Vocabula?* Toim V.-L. Kingi-sepp. Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 21. Tartu.
- M ä g e d i, Merike 2001. Võõrsõnade defineerimise ja formaliseerimise probleeme. – Sõna tänapäeva maailmas. Leksikograafiaseminar. Toim M. Langemets. (Ees-ti Keele Instituudi toimetised 9.) Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, lk 69–89.
- R ä t s e p, Huno 1987. Heinrich Stahli keeleõpetus oma aja peeglis. – Keel ja Kir-jandus, nr 12, lk 709–715.
- S a a r e s t e, Andrus 1958–1968. Eesti keele mõisteline sõnaraamat I–IV. Stock-holm: Vaba Eesti.
- S t a h l, Heinrich 1637. *Anführung zu der Estnischen Sprach*. Revall: Chr. Reus-ner der älter [Faksiimileväljaanne: Heinrich Stahl, *Anführung zu der Estni-schen Sprach*. Brampton–Tartu: Maarjamaa, 2000].
- V i i t k a r, Urve 2005. Johannes Gutsloffi „*Observationes grammaticae circa lin-guam Esthonicam*” (1648). Bakalaureusetöö Tartu Ülikooli eesti keele õppetoo-lis. Tartu.
- W i e d e m a n n, Ferdinand Johann 1973. *Estnisch-deutsches Wörterbuch. Vierter unveränderter Druck nach der von Jakob Hurt redigierten Auflage*. Tallinn: Valgus.

Some Problems of Processing 17th-century German-Estonian Dictionaries

Keywords: old literary Estonian, lexicology, lexicography, Heinrich Göseken, 17th century

Addition of 17th-century German-Estonian dictionaries to the Tartu University Corpus of Old Literary Estonian <http://www.murre.ut.ee/vakkur> involves their reversal done in order to highlight the Estonian material. The Corpus includes the German-Estonian dictionary by Heinrich Stahl (1637, reversed 2002), a manuscript of the German-Estonian dictionary by Johannes Gutsclaff (1648, reversed 2005), and the German-(Latin)-Estonian dictionary by Heinrich Göseken (1660, reversal under way). Dictionary reversal is not a mere technicality. The article provides examples of some typical researcher difficulties. Part of the problems (effaced parts of text, specifics of the printing technique, language direction) concern the original dictionaries, while some others (stem reconstruction, analysis of nested entries into separate lemmas) are involved with the digitalization process.

Kristel Ress (b. 1977), MA, University of Tartu, Institute of Estonian and General Linguistics, Department of Estonian, research fellow, kristel.ress@ut.ee